

ARKEOLOGISK REGISTRERING UNDER VANN
PLANARBEID SKARPØYA NORD, SØGNE KOMMUNE

RAPPORT

ELLING UTVIK WAMMER

Forsidefoto: Fotodokumentasjon av skipsvraket, id. 135638.

Foto: Pål Nymoen.

Forfatter: Elling Utvik Wammer

Der hvor rettigheter til illustrasjoner ikke er spesifisert tilhører dette NMM.
Det må ikke kopieres fra denne publikasjonen ut over det som er tillatt etter bestemmelser i lov om opphavsrett.

© Norsk Maritimt Museum 2017

NORSK MARITIMT MUSEUM

BYGDØYNESVEIEN 37

0286 OSLO

TLF: +47 24 11 41 50

E-POST: fellespost@marmuseum.no

<http://www.marmuseum.no>

ORG. NR. 981 518 284

ISSN: 1892-5863

ISBN:

Kommune: Søgne	Fylke: Vest-Agder
Plansaknummer: 2017091	Navn på sak: Skarpøya nord
Oppdragsgiver: Flere tiltakshavere, ved Sigbjørn Sødal	Adresse: Kuholmsveien 78c, 4632 Kristiansand
Tidsrom for undersøkelse: Uke 23, 2017	Kartreferanse: UTM 32, WGS 84
NMM funn-nr.: 10180018, 10180029 og 10180042	Askeladden ID -nr.: 100467, 135638 og 135852
Kulturminnetype: Kml § 14 Skipsvrak, havneområde over og under vann	Rapportansvar: Elling Utvik Wammer
Prosjektleder: Elling Utvik Wammer	Rapport utført: Juni 2017
Rapport ved: Elling Utvik Wammer	Kvalitetssikret: Navn/dato Christian Rodum, juni 2017

SAMMENDRAG

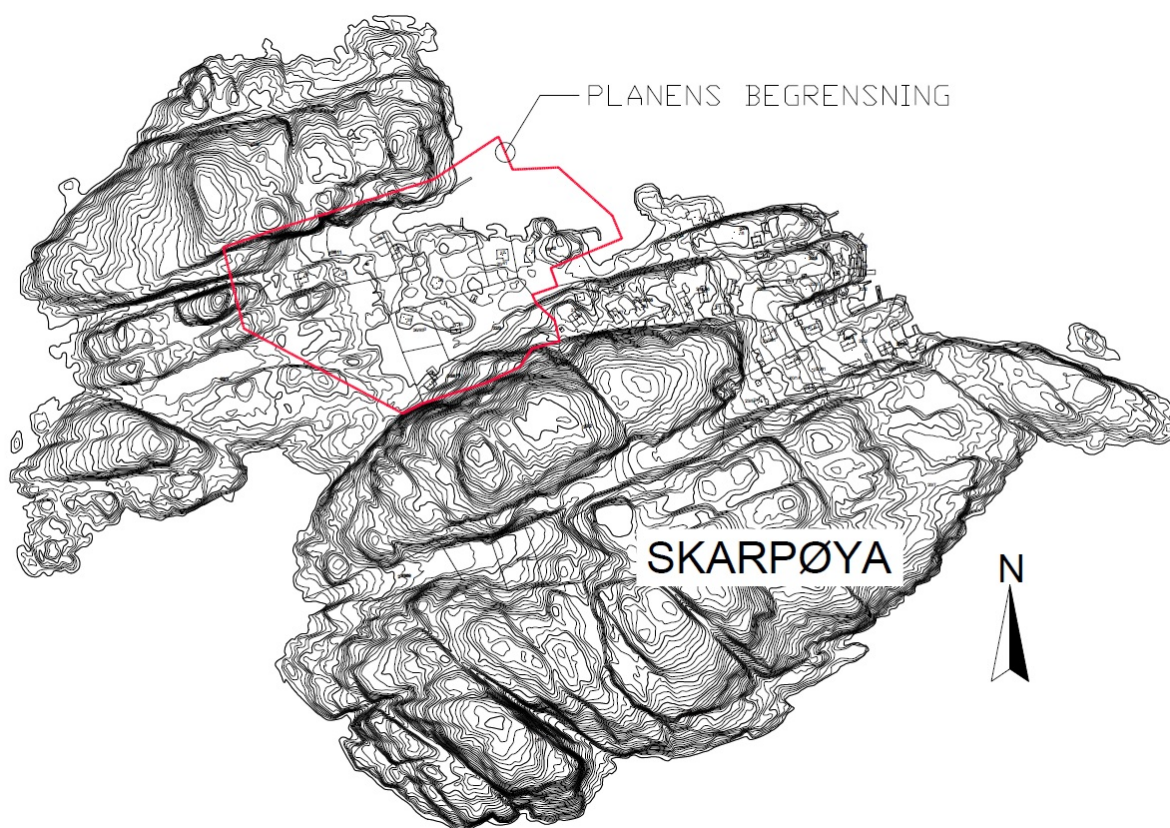
Planfolket AS meldte på vegne av grunneiere i mars 2017 om oppstart av planarbeid for flere eiendommer på Skarpøya i Søgne kommune. Det var på forhånd kjent flere funn av kulturminner ved Skarpøya, og Norsk Maritimt Museum (NMM) vurderte planområdet til å inneha et høyt potensial for ytterligere kulturminner under vann. Hovedprioriteringen for undersøkelsen var å posisjonere og avgrense kjente kulturminner, samt å registrere eventuelle andre skipsfunn og havnemateriale. Undersøkelsen besto av en dykkerundersøkelse med visuell overflateregistrering, sonding med jordbor og prøvestikk.

Skipsvraket på Skarpøya, id. 135638, har en sannsynlig datering til senmiddelalder, og er vernet gjennom Kulturminnelovens § 14. Vraket er nå blitt posisjonert og avgrenset i tilstrekkelig grad i sammenheng med planarbeidet. Vraket er eksepsjonelt godt bevart, sammenlignet med mange andre skipsvrak på norskekysten med tilsvarende alder. Det store sammenhengende skrogflaket utgjør en verdifull kilde til kunnskap om periodens skipsteknologi. Fordelingen av gjenstandsfunn indikerer at de dypere delene av bukta har vært brukt i større grad enn de indre, grunne delene nært land. På land ble det på tre steder i på Skarpøya registrert eldre fortøyningsbolter av jern gjort fast i berg. En av boltene ligger innenfor undersøkelsesområdet (Bolt 1). De tre boltene er typologisk ulike, og stammer i tid trolig fra 17-1800-tallet.

I det vestre planområdet ble det ikke registrert vernede skipsfunn etter Kulturminnelovens § 14, eller andre verneverdige maritime kulturminner. I det østre området ble et tidligere kjent skipsvrak posisjonert og avgrenset. I tillegg ble det registrert en fortøyningsbolt på land, som har en betydelig lokal og regional verneverdi. Det vernede skipsfunnet må sikres gjennom planarbeidet, ved at det legges inn i planen som fredningsområde.

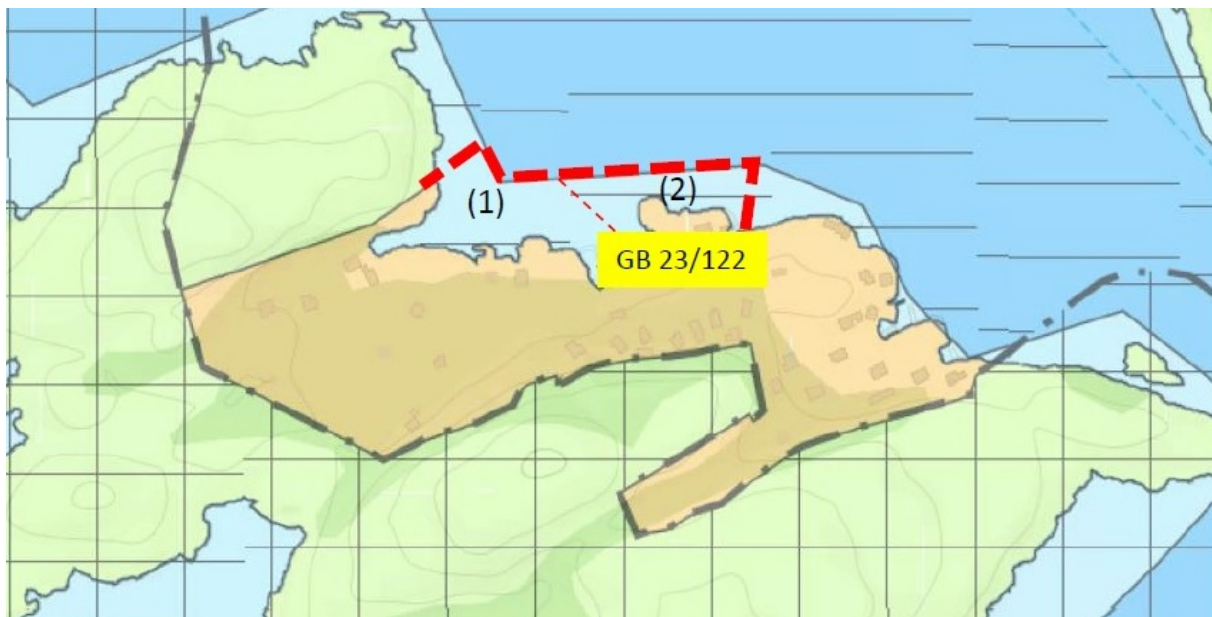
Innledning

Planfolket AS meldte på vegne av grunneiere i mars 2017 om oppstart av planarbeid for flere eiendommer på Skarpøya i Søgne kommune (Figur 1). Det var på forhånd kjent flere funn av kulturminner ved Skarpøya, og Norsk Maritimt Museum (NMM) vurderte planområdet til å inneha et høyt potensial for ytterligere kulturminner under vann. Museet varslet derfor krav om en arkeologisk registrering i e-post til Vest-Agder fylkeskommune av 19.04. 2017. NMM ble av tiltakshaver anmodet om også å undersøke et tilgrensende planområde som senere skal reguleres. Det samlede undersøkelsesområdet strakte seg derfor østenfor den varslede planen (Figur 2).

Figur 1. Kart over planområdet vedlagt oppstartsvarselet. Kart: Planfolket AS.

Skarpøya ligger like vest for den kjente uthavnen Ny-Hellesund, i et viktig område for sjøfart og maritim aktivitet i eldre tid. I undersøkelsesområdet er det tidligere gjort en rekke funn av gjenstander (NMM funn nr. 10180042 og 10180029, hhv. Askeladden id. 135852 og 100467), samt et skipsvrak (NMM funn nr. 10180018, id. 135638). Vraket ble funnet av sportsdykkere i 1988, og i 1996 datert med C14 til A.D. 1410. Kulturminnene tydet samlet på at området har vært et ankringssted/havn av betydning. Havnen har imidlertid aldri vært systematisk arkeologisk undersøkt, og det var et potensial for både skipsvrak, ballast og løsfunn (gjenstander).

Figur 2 Etter anmodning fra tiltaksbaver ble undersøkelsesområdet utvidet østover og omfattet to planer. Nr. (1) utgjør det varslede planarealet, jf. Figur 1. Kart: Sigmund Sodal, 24. april 2017.

Mål og metode

Hovedprioriteringen for undersøkelsen var å posisjonere og avgrense kjente kulturminner, samt å registrere eventuelle andre skipsfunn og havnemateriale. Undersøkelsen ble gjennomført av Frode Kvalø, Pål Nymoen og Elling Utvik Wammer, og besto av en dykkerundersøkelse med visuell overflateregistrering, sonding med jordbor og prøvestikk. Sikten i vannet var mellom 5 og 10m, men store mengder av langtrådede marine alger gjorde de grunneste delene av området vanskelig å undersøke.

Figur 3 Arbeidsbilde fra undersøkelsen. Dykking med prøvegraving på skipsvraket, id. 135638. Foto: Frode Kvalø, NMM.

Figur 4. Det vestre av de to planområdene på Skarpøya sett fra neset midt i undersøkelsesområdet. Eldre fortoyningsbolt (Bolt 1) i forgrunnen. Bilde tatt mot vest. Foto: NMM/Elling Utvik Wammer.

Funn og observasjoner

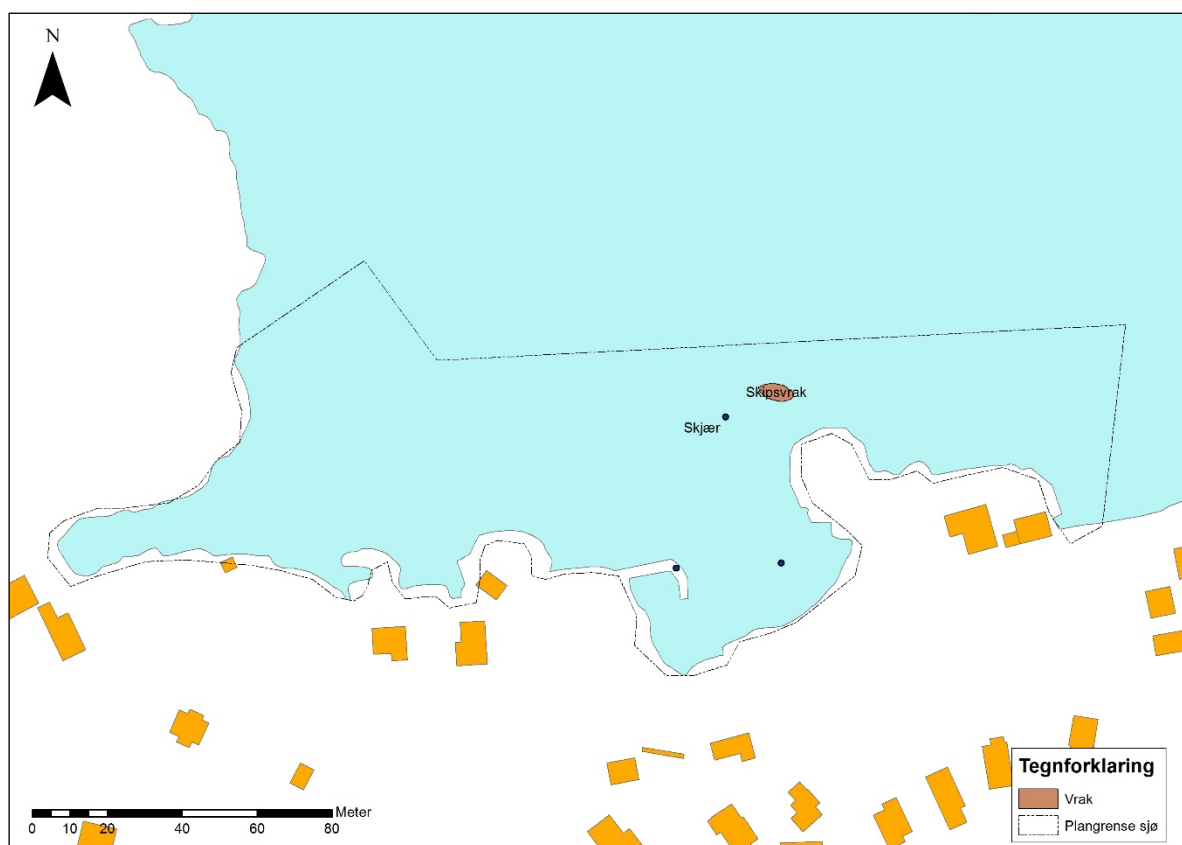
Sjøbunnen i undersøkelsesområdet besto i øst av skjellsand med liten mektighet og partier av skrånende berg. Fra neset ca. midt i undersøkelsesområdet og vestover, skiftet bunnen karakter og sediment-tykkelsen ble større. Bunnen besto her i stor grad av myk brungrå silt med noe småstein og skjell i de øverste centimeterne.

Vernet skipsvrak, id. 135638

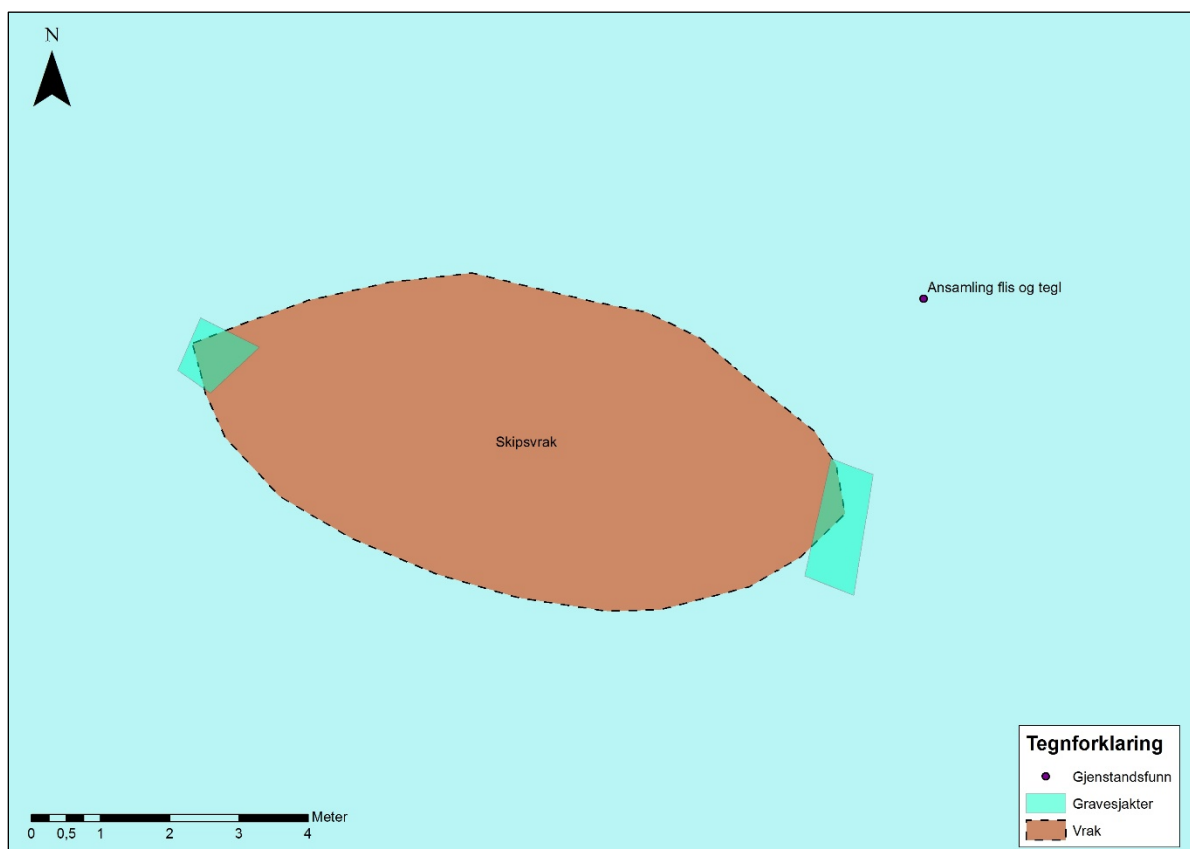
Det på forhånd kjente skipsvraket, id. 135638, ble gjenfunnet på omtrentlig samme posisjon som angitt i museets funnregister og i Askeladden (Figur 6). Vraket lå mellom 5-7m vanddybde, på en sandslette like nord for et skjær. Kun et begrenset parti av vrakets ene langside var synlig over bunnen. Det var en rekke av band, trolig bunnstokker, samt bord og garnering som stakk mindre enn 10cm opp (Figur 5). Ved hjelp av jordbor lot det seg delvis gjøre å avgrense et relativt stort flatt område med sammenhengende treverk. I en del områder lå skroget like under bunnoverflaten, mens i andre deler mer enn 50cm nede i bunnsedimentet. En sikrere avgrensning av vraket var ikke mulig å få til på den begrensede tiden vi hadde til rådighet. For å få bekreftet avgrensningen i lengde ble det foretatt mindre prøvegravinger i de to antatte ytterkantene (Figur 7).

Figur 5 Bilde av den delen av vraket som stakk opp over bunnen. Vi ser nedbrutte ender av band eller bunnstokker, samt hudbord og garnering. Antakelig ligger hudbordene på venstre side i bildet. Foto: Pål Nymoen, NMM.

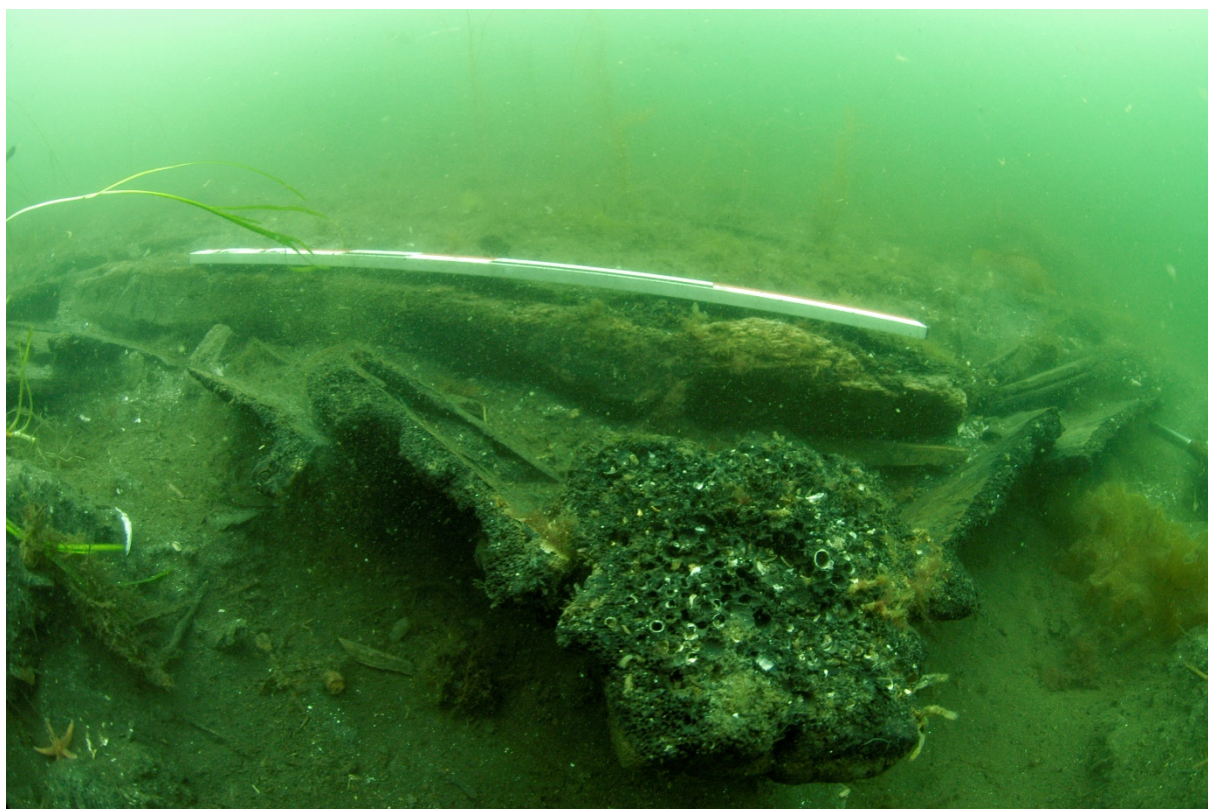

Figur 6 Kart hvor posisjon til skipsvrak, id. 135638 framgår. Kart: Elling Utvik Wammer, NMM.

Figur 7 Detaljert kartskisse av skipsvraket id. 135638 og elementer i undersøkelsen. Kart: Elling Utvik Wammer, NMM.

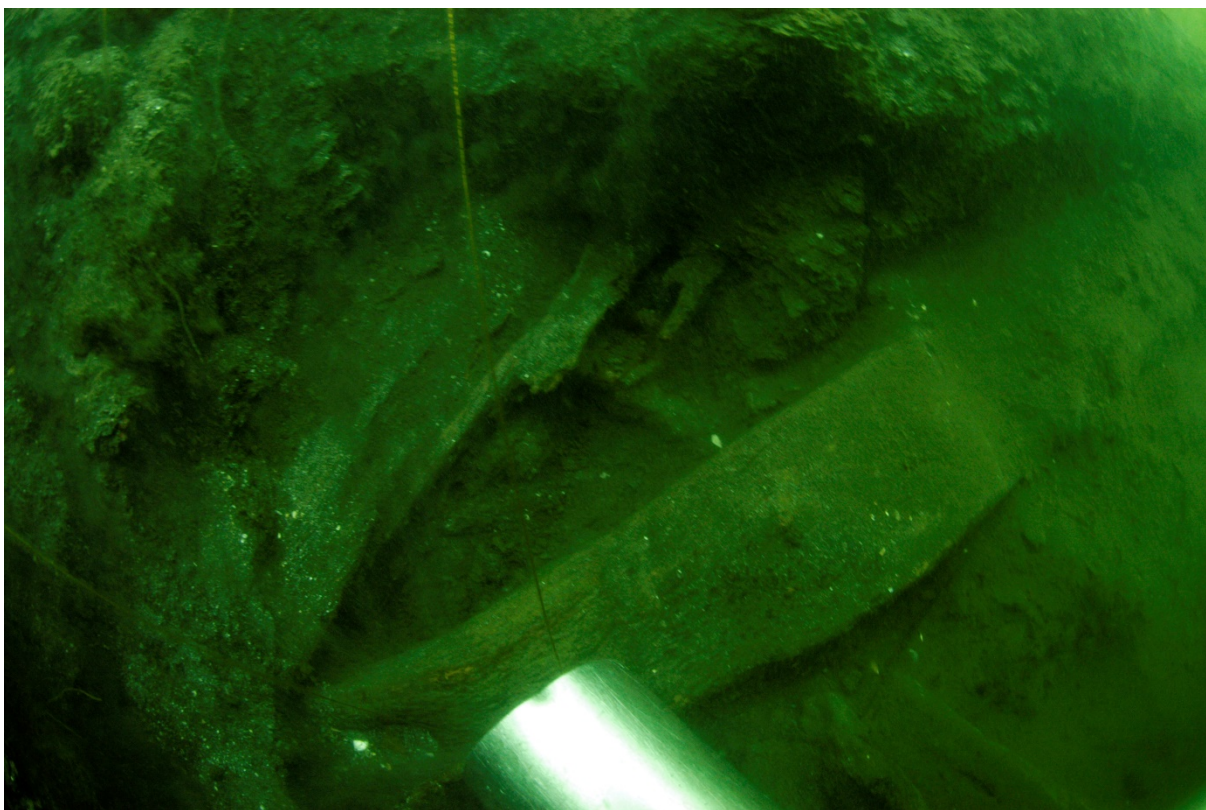
I den østre enden avdekket vi et parti av skroget på ca. 1x1,5m. Her ble det påvist en avbrutt stevn/kjøl som lå orientert omtrent øst-vest, samt flere brede, klinklagte hudbord på hver side (Figur 8). Hudbordenes bredde var ca. 50cm. Alt treverket så ut til å være eik. Vi antar at denne enden representerer vrakets fremre parti. Bortsett fra de delene av treverket som lå høyest opp mot bunnoverflaten var treverket svært godt bevart. Det ble også observert flere deler som lå på tvers av skroget. Dette kan trolig være bunnstokker. En av delene manglet imidlertid kurvatur og hadde et kvadratisk tverrsnitt, som kan indikere at den stammer fra en annen del av konstruksjonen, muligens er den en dekkbjelke.

Figur 8 Fremre del av skipsvraket etter at løse masser var fjernet med slamsuger. Den pelemarkspiste stevnen/kjølen er synlig i forgrunnen, på begge sider klinklagte hudbord. Løs bjelke, mulig dekkbjelke, ligger ovenpå de andre delene. Foto: Pål Nymoen, NMM.

I den vestre avgrensningen av skipsvraket lå treverket dypere nede i sedimentene, flere deler med grove dimensjoner ble påtruffet fra ca. 60cm dybde (Figur 9). Også her var treverket svært godt bevart. Ettersom dybden i prøvestikket var så stor, ble det ikke gravd stort nok område til at man kan si med sikkerhet hva slags deler av skipet som ble funnet. Akterstevn e.l. ble ikke funnet, og skipet kan originalt ha vært lengre enn det som er bevart. Det så i tillegg ut til at vraket lå direkte an mot stein eller berg, som kan tyde på at skipet opprinnelig har ligget eksponert i vannmassene, og at akterpartiet er blitt knekt eller nedbrutt (forsvunnet) etter deponeringstidspunktet.

Total lengde på skrogflaket ble målt til 10,6m. Posisjonen på endene ble innmålt med håndholdt GPS fra overflaten over dykkerens luftbobler. Denne posisjoneringsmetoden har en feilmargin på et par meter, i tillegg til GPS-mottakerens nøyaktighet på tre meter.

Figur 9 Skipsdeler i den vestre sjakten. Foto: Pål Nymoen, NMM.

Dateringsprøve

For å skaffe en sikrere datering av skipsvraket ble det sagt av et smalt stykke av et av hudbordene på babord side. På denne delen kunne en registrere både tetningsmateriale og sammenføyningsmetode: Fibrene i tetningsmaterialet later til å være vegetabilske, og det er avtrykk av en nykket jernnagle på innsidens øvre kant (Christian Rodum, NMM, pers med.). Bordets utside har avtrykk etter to runde jernnaglehoder (Ø 30 mm) i nedre kant, samt et avtrykk med noe mer rettkantet form (Figur 10). Bordet er tangentielt skåret/kløyvd. Prøven kunne ikke dateres. Selv om det var nok årringer var det ingen pålidelige dateringer dukker opp (Rapport fra dendrokronologisk analyse, vedlegg).

Figur 10 Detaljer på trestykke som ble sagt av til dendrokronologisk datering. Til venstre: Tetningsmateriale. Til høyre: Merker etter nagleboder på utsiden av hudbordet. Begge foto: Elling Utvik Wammer, NMM.

Funn ombord

Under gravingen i skipets fremre del ble det funnet flere gjenstander som kan tilhøre vraket. Et bunnskår av en trefotet kokepotte i rødt leirgods lå i sedimentene over vraket (Figur 11), men det kan ikke fastslås ut fra dykkerens observasjoner om gjenstanden lå i direkte kontakt med vraket. Fravær av tilsvarende gjenstander i nærområdet til vraket sannsynliggjør imidlertid at gjenstanden har tilhørt skipets last. Kokepotter av denne typen opptrer tidligst på 1400-tallet i Nord-Europa, og var i bruk opp til midten av 1700-tallet. Fragmentet er for lite til å kunne dateres sikkert ut fra typologi, men en svært primitiv glasur og ufullstendig brenning (grått gods innvendig), peker mot en eldre datering innen denne tidsrommet (Susanne Petterson og Hilde Vangstad, pers. med.).

Figur 11 Bunnskår av kokepotte funnet i skipsvraket id. 135638. Foto: Elling Utvik Wammer, NMM.

Det ble også funnet en del av et tønnelokk (Figur 13) og en tønnestav (Figur 12) i den fremre delen. Disse trestykkene lå sammenfiltret med bjelker og antatte bunnstokker, og kan dermed antas å tilhøre vraket med stor sannsynlighet. Tønne-staven ble sendt inn for dendrokronologisk datering, men inneholdt kun ca. 40 årringe og ble derfor ikke målt (Vedlegg).

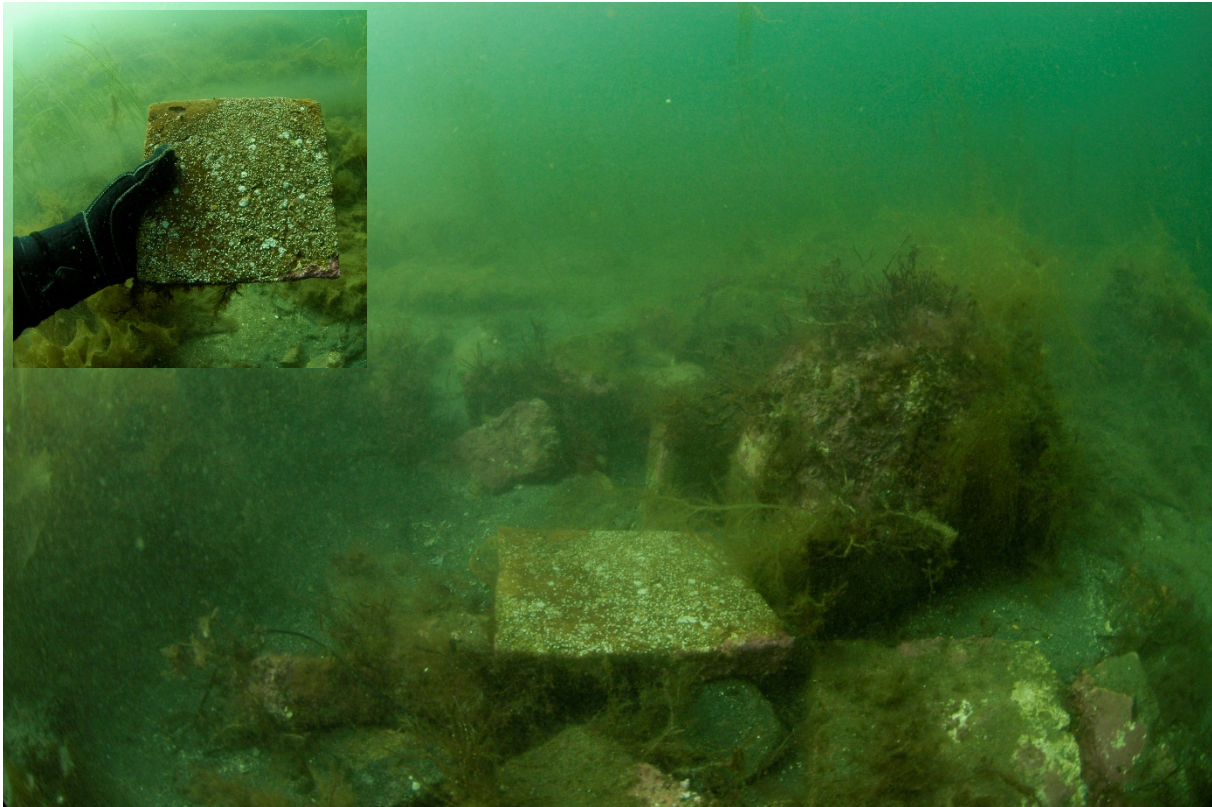
Figur 12 Tønne-stav funnet i fremre del av skipsvraket. Foto: Elling Utvik Wammer, NMM.

Figur 13 Del av tonnelokk kommer fram under en mulig dekkshjelke i fremre del av skipsvraket. Foto: Pål Nymoen, NMM.

Andre observasjoner ved vraket

Under den innledende avgrensningen av vraket ble det registrert en ansamling av teglstein og kermiske fliser, ca. tre meter NNØ for stevn-partiet i øst (Figur 14). Teglsteinene var av en grov type som er kjent fra middelalder-kontekster. Kvadratiske fliser av den typen som ble observert kjenner vi bl.a. fra «Flisevraket» ved Selør (Lyngdal kommune), datert til 1500-tall. Denne haugen av tegl og flis lå altså ikke i direkte berøring med vraket, og kan ikke sikkert sies å ha vært en del av lasten. Det er likevel påfallende at disse gjenstandene ligger så nært vraket, ettersom lignende funn ikke ble gjort i resten av undersøkelsesområdet.

Figur 14 Ansamling av teglstein og keramiske fliser på sjøbunnen i nærheten av skipsvraket. Dette kan være en del av lasten da skipet gikk ned. Foto: Pål Nymoen, NMM.

Det ble observert enkelte mindre biter av eik på bunnoverflaten vest for den vestre avgrensningen. Det er grunn til å tro at disse delen stammer fra vraket, og at de enten ved ankring/dregging eller naturlig nedbryting har blitt revet løs fra vraket og flyttet dit.

Oppsummering/tolkning

Skipsvraket på Skarpøya, id. 135638, er vernet gjennom Kulturminnelovens § 14, og er nå blitt posisjonert og avgrenset i tilstrekkelig grad i sammenheng med planarbeidet. Forsøk på å oppnå en mer nøyaktig datering av vraket førte ikke fram. En datering til senmiddelalder, slik C14-dateringen på forhånd sa, er fortsatt sannsynlig etter denne undersøkelsen. Vraket er eksepsjonelt godt bevart, sammenlignet med mange andre skipsvrak på norskekysten med tilsvarende alder. Det store sammenhengende skrogflaket utgjør en verdifull kilde til kunnskap om periodens skipsteknologi. Vi har gjennom en svært begrenset undersøkelse også kunnet slå fast at vraket inneholder last, som også er en potensielt svært viktig kunnskapskilde. Det er usikkert hvor mye som befinner seg om bord, men ettersom store deler av vraket er dekket til med tykke sedimenter, er mulighetene store for at mye materiale ligger bevart i vraket. Det er uavklart hvordan haugen med tegl og flis henger sammen med vraket, men foreløpig er det vår tolkning at disse gjenstandene må stamme fra forliset.

Havnemateriale, id. 135852 og 100467

Undersøkelsen hadde som formål å skaffe en bedre avgrensning av havneområdet, id. 100467, som tidligere omfattet hele den vestre bukten i planområdet. Sjøbunnen ble visuelt registrert der dette var mulig, men pga. stor tarevekst måtte det i tillegg anlegges prøvestikk med slamsuger inne i bukten for å kunne påvise eventuelle gjenstandsfunn.

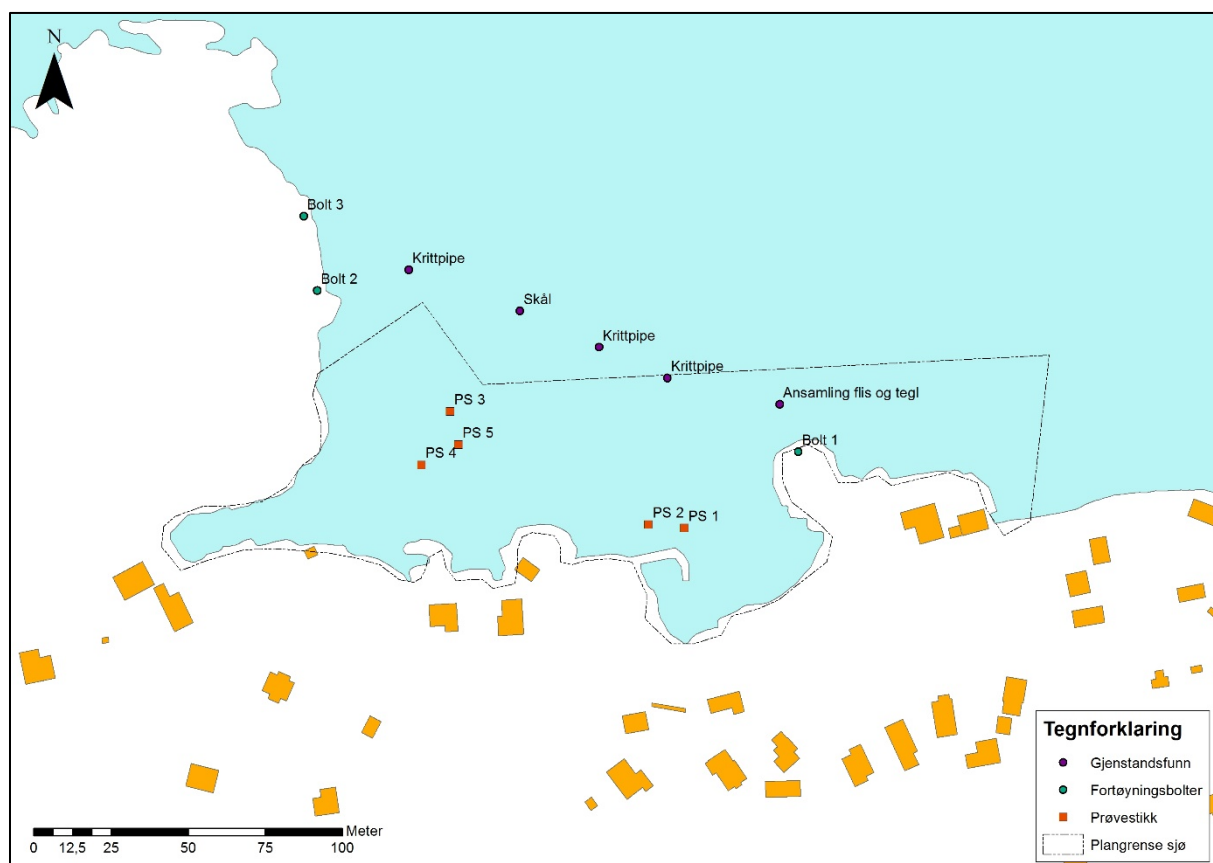
En rekke gjenstander ble observert på sjøbunnen ved søk langs planområdets yttergrense (Figur 15). Vanddybden her var større enn 6-7m. Funnene var i all hovedsak kritt Piper fra 16-1700-tall. Innenfor plangrensen ble det imidlertid ikke gjort funn av gjenstander. Fem prøvestikk på potensielle steder i bukta ga ingen funn av kulturhistorisk materiale. Vanddybden på de stedene hvor prøvestikkene ble gravd var 2-3m.

Figur 15 Eksempler på gjenstandsfunn i havneområdet ved Skarpøya, id. 100467. Til venstre: Kritt pipe. Til høyre: Bunn av glassflaske (ikke posisjonert). Foto: Pål Nymo, NMM.

Tolkning

Fordelingen av funn indikerer at de dypere delene av bukta har vært brukt i større grad enn de indre, grunne delene nært land. Fordelingen av funn stemmer godt over ens med plasseringen av eldre fortøyningsbolter (se neste avsnitt), hvis en forutsetter akterfortøyning med plassering av anker på større dybder mot nord. Etersom vi kun kjenner ett enkeltfunn fra det indre delen av bukta (id. 135852), er det blitt foretatt en justering av grensen for kulturminnelokaliteten id. 100467. Denne justeringen medfører at lokaliteten ikke lenger strekker seg innenfor undersøkelsesområdet på Skarpøya.

Figur 16 Kart over registrerte gjenstandsfunn og prøvestikk gjort i forbindelse med avgrensning av havneområdet id. 100467. På kartet framgår også registrerte eldre fortøyningsbolter i området. Kart: Elling Utvik Wammer, NMM.

Fortøyningsbolter

På land ble det på tre steder i på Skarpøya registrert eldre fortøyningsbolter av jern gjort fast i berg. En av boltene ligger innenfor undersøkelsesområdet (Bolt 1). De tre boltene er typologisk ulike, og stammer i tid trolig fra 17-1800-tallet. Plasseringen framgår av kartet over.

Den bolten som ligger i planområdet består av en tykk stamme og et smalere stag på tvers, og danner en tilnærmet T-form (Figur 17). Bolten står plassert på et berg hvor det er nærdjupt, og dermed velegnet for oppankring av fartøyer.

Figur 17 Fortøyningsbolt av eldre type i planområdet (Bolt 1). Foto: Elling Utvik Wammer, NMM.

Figur 18 To eldre fortøyningsbolter utenfor planområdet. Til venstre: Bolt 2. Til høyre: Bolt 3. Begge foto: Elling Utvik Wammer, NMM.

Konklusjon

I det vestre planområdet (jf. Figur 1) ble det ikke registrert vernede skipsfunn etter Kulturminnelovens § 14, eller andre verneverdige maritime kulturminner.

I det østre området ((2) på Figur 2), ble et tidligere kjent skipsvrak posisjonert og avgrenset. I tillegg ble det registrert en fortøyningsbolt på land, som har en betydelig lokal og regional verneverdi. Det vernede skipsfunnet må sikres gjennom planarbeidet, ved at det legges inn i planen som fredningsområde. Et slikt fredningsområde bør omfatte den registrerte ansamlingen av teglstein og keramiske flis, samt et bufferområde rundt hele lokaliteten. Alternativt må det søkes dispensasjon for gjennomføring av framtidige tiltak i området. En dispensasjonssøknad stiles til Riksantikvaren, men oversendes NMM for faglig tilrådning. NMM anmoder også om at den nevnte fortøyningsbolten ikke blir ødelagt, og at det settes av et tilstrekkelig område rundt denne i planen, slik at opplevelsesverdien ivaretas.

Vedlegg

Resultat fra dendrokronologisk analyse

Dendrochronological analysis of timbers from two ships, Skarpøy 1 and Norskerenna, Norway.

Aoife Daly, Ph.d.

Dendro.dk report 55 : 2017

Commissioned by Christian Rodum, Norsk Maritimt Museum.

Introduction

Four samples were submitted for dendrochronological analysis from two shipwrecks, found at Skarpøy 1 and Norskerenna in Norway. The three samples from Skarpøy 1 are *Quercus sp.*, oak. The sample from Norskerenna is *Pinus sp.*, pine.

Skarpøy 1

One of the samples from Skarpøy 1, from a barrel stave, contains only c. 40 tree-rings and was therefore not analysed further. The other two samples, both from planks contain 111 and 103 tree-rings respectively (see catalogue). Both samples also have sapwood preserved. The tree-ring curves from these two do not cross-match with each other, and it has unfortunately not been possible to find their dating.

Norskerenna

The pine sample from a beam from Norskerenna contains 124 tree-rings. Only heartwood is observed on the sample. Again, it has not been possible to date this sample.

For measuring and for the analysis and the calculation of the *t*-value ("*t*-test"), "DENDRO" (Tyers, 1997) and "CROS" (Baillie & Pilcher, 1973) are used. In the analysis master and site chronologies for Northern Europe are employed.

Literature

Baillie, M.G.L. and Pilcher, J.R., 1973. A simple crossdating program for tree-ring research. *Tree-Ring Bulletin* 33, 7-14.

Tyers, I.G., 1997. Dendro for Windows Program Guide, *ARCUS Report* 340, Sheffield.

Catalogue

Filename	sample title and number	rings	start yr.	end yr.	pith	sapwood	bark?	Conversion	extra end	Ave. ring width mm	Interpretation / felling
<i>Skarpøy 1</i>											
Z2010019	Skarpøy 1 10180018 Norway hudbord 1 QUSP	111			G	5	N	T	S1	1,23	undated
Z201002a	Skarpøy 1 10180018 Norway bord 1 QUSP	103			G	13	N	R	S1	1,40	undated
	Skarpøy 1 10180018 Norway tønnestav QUSP	c. 40									Not analysed
<i>Norskerenna</i>											
Z202001a	Norskerenna 10180072 Norway bjælke PISY	124			C	0	N	H	H1	1,52	undated
Conversion: R = radial split plank, T = tangential plank, W = whole timber, S = squared whole timber, H = half timber, Q = quarter timber, O = other conversion. Pith: C = centre, V = less than 5 rings, F = 5 - 10 rings, G = greater than 10 rings.											
Aoife Daly, Ph.D.						11th October 2017					

